

Література

1. *Ігнатенко М.А.* Генезис сучасного художнього мислення. — К., 1986.—237с.
2. *Козуля О.* Жінки в історії України. — К., 1993. — 255с.
3. *Кузич-Березовський І.* Жінка і держава. — Львів, 1994. — 284с.
4. *Луговий О.* Визначне жіноцтво України. — К., 1994. — 331с.
5. *Ницше Ф.* Человеческое слишком человеческое. — М., 1990.
6. *Ролле Й.* Жінки при Чигиринському дворі. — К., 1994.—62с.
7. *Сімона де Бовуар.* Друга стаття. Т. 1. — К., 1994.
8. *Хамитов Назип.* Тайна мужского и женского. Исцеляющие афоризмы. — К., 2002.
9. *Юнг К.-Г.* О психологии восточных религий и философии. — М., 1994.
10. *Bock Gisela.* Frauen in der europäischen Geschichte. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. — Munchen, 2000.
11. *Scholz Susanne.* Pleasure Island, or When Guyon Discovered Guiana: Visions of the Female Body in English Renaissance Literature// European Journal of English Studies. 1998. Vol.2, № 3: Feminism.. P.285.305.

Надійшла до редакції 25.05.2008 р.

Тетяна Бондар

БОНДАР Тетяна Олексіївна — аспірантка кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, аксіологія.

«БЛАГО» ЯК КАТЕГОРІЯ УТОПІЧНОЇ СВІДОМОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Актуальність проблеми. Категорії, як відомо, — це філософські поняття, що є засобами вироблення картини світу, способів освоєння людиною різних об'єктів, норм розуміння буття взагалі й людського буття зокрема.

Категорії відіграють важливу методологічну роль у мисленні й діяльності людини, оскільки задають порядок розгляду інших понять, певний тип бачення найрізноманітніших об'єктів [7, с.194-195]. Різні поняття як у філософії, так і у спеціальних наукових дисциплінах мають нерівноцінну значимість, ступінь спільності й важливості позначуваних явищ, відіграючи різну роль у пізнанні дійсності. Тому одні поняття можуть бути визнані категоріями, інші ні. Таким чином, критерієм категоріальності того чи іншого поняття у межах певної дисципліни виступає детермінована потребами суспільної практики необхідність його використання для розвитку наукового знання, фундаментальність його логіко-гносеологічної й методологічної ролі в пізнанні, пов'язана з досить високим рівнем узагальнення явищ дійсності, властивостей і відносин [5, с.88].

Категорія блага (грец. *agathon*, лат. *bonum*, фр. *bien*, нім. *Gut*, англ. *good*) належить до фундаментальних ідей і принципів усієї європейської правової, соціальної і політичної культури. До неї звертались мислителі всіх епох — починаючи від античності (Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Сенека та ін.) і до сьогоднішніх днів (Д. Мур, Дж. Ролз, А. Макінтайр, В.К. Шохін, В.Г. Федотова та ін.). Будучи однією з основних категорій аксіології, етики, агатології, економічної теорії, «благо» має надзвичайно широку сферу застосування — в етико-філософських працях воно розглядається як «найвища цінність», «смысл» і «щастя» людського життя; як «суспільні блага» і «матеріальні блага» аналізується у наукових дослідженнях, що стосуються соціальної, економічної та політичної сфер життя суспільства; як «вище благо» отримує особливе потрактовування у релігійних доктринах і, нарешті, як «загальне благо» постійно фігурує у якості мети у різноманітних політичних концепціях.

Втім, незважаючи на таку популярність і загальноновживаність «блага» як терміну, широке використання його як на теоретичному, так і на побутовому рівнях, у

соціальній філософії статус його категоріальності досі остаточно не визначений. Це стосується і такої важливої сфери дослідження як соціальна утопія. Хоча той факт, що концепція блага є неодмінною складовою будь-якої утопічної доктрини та формує відповідний собі утопічний світогляд, і не викликає ні в кого сумнівів, детального вивчення функцій і ролі категорії блага в утопічній свідомості на сьогодні не маємо. Переважна більшість досліджень при аналізі аксіологічного аспекту тієї чи іншої утопії традиційно обмежуються лише використанням поняття «ідеал». Втім, у ціннісному значенні будь-який ідеал *вже* ґрунтується на деякому уявленні про благо й/або цінне, і може бути зрозумілий як гранично узагальнене й виражене в зразку (або нормі) уявлення про благо й блага. А отже, уявлення про благо є первинним щодо власне соціального ідеалу, тому можливість більш глибокого аналізу витоків утопічної свідомості може дати, на нашу думку, розгляд саме блага, а не ідеалу (який виникає вже на основі уявлення про нього). Крім цього ідеал, осмислюючись лише в категоріях належного, є принципово матеріально не втілюваним, тоді як благо найчастіше трактується як здатне до втілення в реальному житті і тому найчастіше виступає головним мотиваційним важелем в утопіях.

Розгляд утопічного проекту як певної концепції блага, дозволить, на нашу думку, з нових позицій проаналізувати як індивідуальний (ціннісний), так і загальний (політичний) виміри утопічної свідомості.

Метою даної статті є доведення актуальності і доцільності використання блага як соціально-філософської категорії, що виступає детермінантою соціального буття в утопічному мисленні і є важливим методологічним інструментом для аналізу утопічної свідомості.

Введення блага як соціально-філософської (а не етичної, економічної чи якоїсь іншої) категорії вимагає з'ясування специфіки вживання терміну «блага» у соціальній філософії порівняно з іншими сферами суспільного життя (етикою,

аксіологією, агатологією, правом, політикою). Адже у кожній із названих галузей його вживання має певну специфіку, що накладає відбитки на його зміст та функції.

Так, в **етиці** питання про благо ставиться переважно у зв'язку із проблемами моралі, моральних цінностей, Абсолюту, понять належного і бажаного. Головним її завданням є роз'яснити, як з моральної точки зору індивіди *повинні розуміти своє благо, в чому воно полягає, як його можливо досягти, і що в цьому житті є Вищим благом*. Визначаючи Вище благо, етика, як зазначав І. Андрієвський, отримує критерій для оцінки вчинків, вибудовуючи одночасно ієрархію цілей та цінностей, яка покликана упорядкувати внутрішній світ людини і її вчинки [див.: 1]. Маючи на меті з'ясувати механізм дії людської волі, вона вказує ідеали добра й спосіб, яким людина може його досягати. Ідеал же добра впливає із двоякого природного прагнення людини: зробитися одночасно і самостійною особистістю, і часткою якого-небудь великого (суспільного) цілого. Перше прагнення «становить благо індивідуальне, друге — благо суспільне» [1]. При цьому, якщо антична етика зосереджує увагу на дослідженні блага як онтологічно сущого, та на методах його досягнення, то етика сучасна зосереджується на «істинних моральних законах та раціональних приписах поведінки» [2, с. 121].

Що таке благо і як його досягти розглядає **аксіологія** — філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності та структурі ціннісного світу, зв'язки між собою, із соціальними і культурними факторами. Предметом вивчення аксіології є як власне категорія блага, так і проблема ієрархізації різних благ, встановлення їх субординації між собою (вищі блага і нижчі, істинні і хибні тощо). Саме у межах аксіології найчастіше відбувається сплутування категорій «благо» і «цінність», які незважаючи на свою суміжність у якості позначуваної нормативної (на відміну від пізнавальної) інтенційності індивіда, не є змістовно тотож-

ними і термінологічно розрізняються в історії філософії. Як зазначає російський дослідник В.К. Шохін, ці поняття хоча і «співвідносяться з об'єктами прагнень індивіда, з тим, що для нього бажане, що він прагне досягти і зберегти, ... мають свої специфічні відтінки» [14].

Проблемою розмежування «цінностей» і «блага» безпосередньо займається **агатологія** (від грец. *agathon* — благо і *logos* — вчення) — вчення про благо. Серед основних питань, що розглядаються агатологією — встановлення значень понять «благо» і «вище благо»; з'ясування як співвідносяться між собою різні види благості; чи є актуальною зараз проблема побудови ієрархії благ і т.п.

Як бачимо, проблематика агатології є досить близькою і спорідненою до проблематики аксіології, різниця лише в тому, що остання займається вивченням не лише блага, але і ціннісної системи людини (і суспільства) в цілому. Втім ця межа доволі відносна, оскільки переважна більшість досліджень блага відбувається в межах етики і аксіології, термін же агатологія хоча і відомий з XVIII століття, на даному етапі майже забутий і використовується рідко.

Як **правова категорія** благо виступає у формі загального блага («*bonum commune*») як «зміст і шуканий результат правового типу організації соціально-політичної спільноти людей як вільних і рівноправних суб'єктів» [10]. Всезагальне правове начало, представлене у загальному благові, як зазначає російський дослідник С.В.Нерсесянц, це «формальна єдність розходжень, те загальне, що поєднує розходження, тобто ті загально правові форми й норми, загальний масштаб, у яких виражена сама можливість співіснування цих розходжень за спільною для всіх них (і їхніх носіїв — суб'єктів) нормою рівної свободи» [10]. Загальне благо, таким чином, — це не заперечення розбіжностей інтересів, домагань, воль, цілей і т.д. окремих суб'єктів, а загальна умова їхньої можливості.

У **політичній діяльності** окрім проблеми загального блага на перший план виступає також проблема кількості різноманітних благ та способів розподілу їх між членами суспільства, адже саме ці фактори визначають могутність і політичне значення держави. Створення таких загальних і однакових для всіх умов, при яких законні прагнення громадян до досягнення благ були б для всіх і кожного можливі, виступає особливим предметом політичної діяльності. Важливою метою при цьому є погодження норм позитивного закону з вимогами природного закону розвитку та економічного і соціального законів. І хоча концепція загального блага видозмінюється, а її зміст трансформується часом до цілком протилежних означень, кожного разу трактуючись дослідниками залежно від конкретної політичної ситуації і пануючої ідеології, «реалізація загального блага, — як зазначає російський дослідник І.І.Кравченко, — завжди може розглядатись як ідеальна мета політики, що закономірно досягається лише частково і так само закономірно залишається основною і загальновизнаною метою політичної влади, який би скепсис не викликало декларування в конкретній виявах і в діяльності реальної влади» [8, с.16.].

У **соціальній філософії** питання блага розглядається у контексті проблем існування людського суспільства, вибору найбільш оптимальних шляхів його розвитку — пошуку того суспільного ідеалу, досягнення якого (прямування до якого) могло б максимально покращити життя кожної людини окремо і всього суспільства в цілому. Поєднуючи у собі два принципово відмінні способи ставлення людини до соціальної дійсності — *конкретно-науковий*, теоретичний та *образний* — при розробці суспільного ідеалу та пошуку загального блага соціальна філософія виступає як специфічна форма ціннісного освоєння оточуючої дійсності. Аналізуючи благо у двох вимірах — індивідуальному (як індивідуальне благо) та загальному (як загальне благо), вона розглядає не

тільки проблему власне блага як онтологічної категорії (етико-аксіологічний аспект), але й проблему максимально справедливого і нейтрального поєднання різних уявлень про благо у політиці держави та реального наближення життя суспільства до ідеального, «благого» стану (політико-правовий аспект).

Саме поєднання етико-аксіологічного і політико-правового аспектів розгляду категорії блага у соціальній філософії значного мірою окреслює те проблемне і смислове поле, в якому ця категорія функціонує у соціальній утопії.

Якщо розглядати індивідуальний вимір утопії, то з точки зору її суб'єкта (автора утопічного тексту) пошук загального блага як «вищої мети», ідеального стану виступає основним мотивом утопічної творчості. Будь-який утопічний проект є передусім індивідуальною концепцією, суб'єктивним баченням того, що є благом для людини, для людського соціуму. Таким чином благо в утопічній свідомості — це не тільки значимість, цінність чого-небудь для людини, але й принцип улаштування світу, його «вище призначення», що досягається утопістом і сприймається ним як абсолютна цінність, найбільш оптимальний варіант перевлаштування суспільства. Коли ж в утопічну ідею починають вірити інші, і конкретний утопічний проект починає сприйматись як панацея від хвороб реального соціуму, пропоноване утопістом уявлення про загальне благо, його суспільний ідеал стають потужними каталізаторами змін, модернізації соціального буття. Не дивно, що найбільший сплеск виникнення утопій припадає на кризові, переломні періоди в житті суспільства — ситуація, коли старі соціальні структури руйнуються, і традиційна система цінностей втрачає своє значення, породжує в суспільній свідомості потребу у виробленні нових варіантів переструктурування суспільства, нових ціннісних орієнтирів і «надзадач». Саме в умовах боротьби соціальних ідеалів ключову роль починає відігравати власне ідея — конкретна концепція, що пропонує свій вихід зі сформованої ситуації, своє бачення загально-

го блага й свою модель побудови кращого суспільства. Це саме той «новаторський» період, коли, як писав Е.Дюркгейм, ідеал уявляється «майже злитим із реальністю й досяжним в близькому майбутньому» [6, с.105], і так легко стає повірити в утопію. Саме зміна «новаторських» і «звичайних» періодів, за Е.Дюркгеймом, дозволяє краще зрозуміти зміну утопічного й традиційного типів свідомості, а також особливості соціокультурного часу, що стискується в «новаторські» періоди й розтягується в «звичайні» [6]. Складається неординарна ситуація, яку Т.Цимбал характеризує як «ситуацію порушення топології об'єктів і топології понять»: «якщо раніше об'єкти були джерелами й критеріями понять, то тепер ситуація докорінно змінюється... внаслідок епістемологічної зміни речі втратили свою первинність і монополію на остаточну істинність. Відтепер не вважається аксіомою, що річ передує уявленню про неї, все частіше звучить теза, що уявлення про річ може передувати самій речі — спочатку може виникнути топологія понять, а слідом за нею оформляється відповідна топологія об'єктів/явищ» [13, с.10].

Продуктивне, на нашу думку, вирішення питання комплексного аналізу категорії блага, що поєднував би у собі як етико-аксіологічний (формування системи цінностей) так і правовий (встановлення норм співжиття в утопічному суспільстві, регулятивність) аспекти, знаходимо у працях відомого американського дослідника Дж. Ролза. Так, у роботі „Ідея блага і пріоритет права” [12, с.76-107.] цей дослідник відзначає, що благо необхідно розглядати у двох площинах — як **всеохоплюючу доктрину** (1) і як **політичну концепцію** (2). У першому випадку дослідження спрямовується на благо як онтологічну категорію — окрема теорія блага аналізується як «всеохоплююча доктрина» (релігійна, філософська тощо), яка пропонує свій варіант відповіді на питання «що таке благо життя і як його можливо досягти?» і охоплює усі відомі цінності і чесноти в рамках чітко сформульованої системи.

Метою всеохоплюючих доктрин є роз'яснення, як з моральної точки зору індивіди повинні розуміти своє благо, в чому воно полягає і як його можливо досягти в цьому житті. Ключовими поняттями при цьому виступають «вище благо», «смісл життя», «ієрархія цінностей», «вищі цінності», «істина», «ідеал». Сферою застосування всеохоплюючих доктрин є приватне життя і приватні уподобання індивіда.

Щодо **політичних концепцій** блага, їх специфікою, за Дж.Ролзом, є те, що вони стосуються виключно політичної сфери суспільства та «економічної теорії благополуччя», яка зорієнтована на розподіл «первинних благ», *загальнозначимих* для всіх членів суспільства і пов'язаних з їхніми кардинальними і субкардинальними (за М.С.Розовим [11, с.118-123]) цінностями. Основною проблемою тут виступає вже не з'ясування вищого блага чи смислу життя, а більш прагматичне максимально справедливе і нейтральне поєднання різних уявлень про благо у політиці держави та розподіл різних благ між громадянами. Ключовими поняттями в цьому випадку є «матеріальні і духовні блага», «розподіл, перерозподіл та взаємозамінність різних благ».

Специфікою соціальної утопії є те, що будучи проектом ідеальної держави, створеним на основі певного соціального ідеалу і певного уявлення про благо життя (вище і відносне) її автора, вона одночасно виступає і як «всеохоплююча доктрина» (1), оскільки в ній втілюється конкретна теорія блага її творця, його бачення суспільного абсолюту й соціально-онтологічного першоначала, і як «політична концепція» (2) — певна (ідеальна) модель побудови суспільства, що передбачає відповідні відносини між своїми громадянами, певний соціальний устрій (іншими словами — реалізацію на практиці життя окремо взятого суспільства тих принципів і законів, які «відкрив» для себе утопіст і які, на його думку, можуть сприяти «досягненню блага усіх»).

Таким чином, в одному утопічному проекті утопіст робить спробу поєднати два діаметрально різних завдання:

1) пошук та створення власної теорії блага людського життя, яка пропонувала б свою чітку відповідь на питання «що таке благо життя і як його можливо досягти?», й могла б претендувати на істинність, охоплюючи усі відомі цінності і чесноти в рамках чітко сформульованої системи;

2) побудова повноцінної політичної концепції життя усього суспільства, що мала б враховувати та поєднувати у собі *різні уявлення про Вище благо* та розподіл матеріальних і духовних благ між громадянами.

Складність такого поєднання полягає в тому, що власну теорію побудови досконалого суспільства утопіст сприймає не просто як продуктивну і корисну на даному етапі історичного розвитку людства, а як Вище благо для цього людства, одкровення, істину. Як точно відзначає російський дослідник В.Д.Бакулов, в гносеологічному плані для утопіста власні ідеали й максими постають як абсолютна істина, у соціально-історичному плані — «як суспільний абсолют, знайдена досконалість, межа в поступальному розвитку, безумовна соціально-онтологічна першооснова, причому настільки більше значима щодо історичної «емпірії», що під схему, що виражена в ній, ця «емпірія» повинна бути повністю змінена, «перероблена», перетворена»; як наслідок — духовні першооснови утопій «мають характер *незаперечних істин*, позбавлених сумнівів, остаточних і безповоротних висновків і формулювань» [3, с.9]. Ключем для розуміння специфіки абсолютизації утопістом його уявлень про суспільне благо і ідеальну концепції перелаштування суспільства може стати, на нашу думку, аналіз процесу створення утопічного проекту у світлі постмодерної теорії трансгресії [4], відтворення автентичної картини принципів думки, що призводить до побудови тієї чи іншої моделі ідеального соціуму, простеження тієї еволюції, що відбувається у свідомості утопіста на кожному з етапів створення утопії.

Якщо використати запропоноване російським дослідником Д.Л.Леонтьєвим протиставлення понять «**норма-цінність**», за яким *цінності* переважно співвідносяться із цілепокладанням у людській діяльності, а *норми* стосуються засобів і способів її здійснення [9, с.21-22] до нашої проблеми, можемо відзначити, що в утопічній свідомості якраз і відбувається заміщення *даних понять*: цінності надається статус норми (з усіма притаманними їй характеристиками — монолітністю, жорсткою детермінацією діяльності та іншими, розглянутими вище), а нормі — статус цінності. Цінність автора (певний ідеал суспільства, уявлення про загальне благо) оголошується єдино правильною, найкращою, такою, що неодмінно має підтримуватися усіма. Власний утопічний проект отримує у свідомості утопіста статус вищого блага, а соціальний устрій і нормативи поведінки, в ньому задекларовані — цінностей, які не підлягають ні запереченню, ні критиці.

Статус вищої цінності, абсолютного Блага, якого набуває в очах утопіста його концепція ідеального суспільства, зумовлює зміни в його світобаченні, формує викривлену систему цінностей, що проектуються ним на все сконструйоване ним суспільство, унеможлиблюючи існування в ньому жодної альтернативної теорії блага, яка б суперечила його власній. Таким чином, утопіст переносить власну теорію блага в межі політичної концепції, зміщуючи цим самим грань, що відокремлює сферу життя приватного від життя суспільного, нав'язуючи своє уявлення про Благо, свою *етосну* (за М.С.Розовим [11, с.123]) цінність у якості обов'язкового стандарту, норми для всіх.

Висновки. Як бачимо, використання блага як соціально-філософської категорії при дослідженні утопічних проектів значно поглиблює можливості аналізу, дозволяє з нових позицій проаналізувати як індивідуальний (ціннісний), так і загальний (політичний) виміри утопічної свідомості. Надзвичайно продуктивним при цьому з методологічної точки зору

є, як ми пересвідчилися, введене Дж. Ролзом розмежування теорій блага на *політичні концепції* та *всеохоплюючі доктрини*, адже соціальні утопії, якщо їх розглядати як втілення певних концепцій блага, виступають одночасно і як політичні концепції, і як всеохоплюючі доктрини. Таке розмежування дозволяє глибше проаналізувати специфіку утопічної свідомості, розглянути її одночасно і як конкретну теорію блага її творця, що втілює його бачення суспільного ідеалу, і як утопічну «політичну концепцію», основною проблемою якої є поєднання різних уявлень про благо у політиці держави задля наближення життя суспільства до ідеального, «благого» стану.

Література

1. *Андреевский И.* Благо // Энцикл. словарь Брокгауза и Ефрона — российская универсальная энциклопедия [Электронный ресурс] — URL: <http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/012/12550.htm>.
2. *Артемова О. В.* Генри Сиджвик о высшем благе // Этическая мысль. — Вып. 4. — М.: ИФ РАН. 2003.
3. *Бакулов В. Д.* Утопия и утопизм в политико-правовой теории и практике. Учебно-методическое пособие для преподавателей и студентов специализации «Социальная философия и философия права». — Ростов-на-Дону, 2002. — 48 с.
4. *Бондар Т.О.* Утопічна творчість як акт трансгресії // Філософські обрії. — 2007. — №17. — С.122-133
5. *Готт В. С., Семенюк Э. П., Урсул А. Д.* Категории современной науки (становление и развитие). — М., 1984.
6. *Гофман А. Б.* Дюркгейм о ценностях и идеалах // Социс. — 1991. — №2. — с.104-106.
7. *Кемеров В.Е.* Категории // Социальная философия. Словарь. — М., 2003.
8. *Кравченко И.И.* Модернизация мира и сегодняшней России. Выход из кризиса // Вопросы философии. — 2002. — №9.
9. *Леонтьев Д.А.* Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. —

1996. — №4. — С.15-26. **10.** *Нерсесянц С.В.* Общее благо как правовая категория / Нерсесянц С.В. Философия права: курс лекций. — [Электронный ресурс] — 13.12.2002. — URL: <http://humanities.edu.ru/db/msg/1540>. **11.** *Розов Н.С.* Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. — Новосибирск, 1998. — 292 с. **12.** *Ролз Дж.* Идея блага и приоритет права // Современный либерализм. — М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. — С.76-107. **13.** *Цимбал Т.* Утопічне мислення: перемінливі функції та доля // Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / пер. з англ. О.Юдіна. — К.: Ніка-центр, 2005. — 5-18. **14.** *Шохин В.К.* Благо // Новая философская энциклопедия. — Т. 1. — М., 2000.

Надійшла до редакції 14.02.2008 р.

Віктор Кіктенко

КІКТЕНКО Віктор Олексійович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу Далекого Сходу Інституту сходознавства імені А.Кримського НАН України. Сфера наукових інтересів — історія науки та історіософія.

ПОСТІДЕМОВСЬКИЙ РОЗВИТОК ІСТОРІЇ НАУКИ Й ЦИВІЛІЗАЦІЇ КИТАЮ

Пошук фундаментальних відмінностей між західною й незахідними цивілізаціями є *актуальною* науковою проблемою. *Метою* даної роботи є аналіз теоретичних підходів у сучасних дослідженнях у галузі історії науки стародавнього та імператорського Китаю. Роботи Дж. Нідема (1900 — 1995) та його колег продемонстрували на основі вивчення колосальної кількості джерел, що китайська цивілізація створила багату й

© В.Кіктенко, 2008